

IMMANUEL KANT: O KÄSTNERJEVIH RAZPRAVAH *

MICHEL FICHANT

Johann August Edrehard je hotel dokazati nekoristnost Kantove *Kritike* in slepo ulico transcendentnega idealizma v imenu nedotaknjene aktualnosti Leibnizovega dela, ki naj bi imela to prednost, da od začetka prinaša poleg avtentične *Kritike*, ki nima ne protislovij ne vrzeli, popoln sistem filozofije. *Philosophisches Magazin*, ki ga je ustanovil v Halleju 1789, je bil skozi vsa štiri leta njegovega periodičnega izhajanja organ, ki bi moral v zmagoviti ofenzivi proti omejitvam, ki jih je nalagalo kantovstvo, združevati vse privrženke metafizike, zveste nemški tradiciji in spravljive po obliki¹. Cilj slavnega Kantovega² odgovora je bil v imenu samega kriticizma vrniti avtentičnemu pomenu leibnizovsta »onstran besed« njegovo pravo mesto: »Kritika čistega uma bi prav

* Pričujoče besedilo je prevod uvodne predstavitve iz revije *Philosophie* (št. 56, december 1997, Pariz), kjer je besedilu sledila objava prevoda Kantovega spisa o Kästnerjevih razpravah in nato še daljša Fichantova razprava z naslovom »L'espace est représenté comme une grandeur infinie donné«: la radicalité de l'Esthétique, ki tu ni prevedena (op. ur.).

¹ Štirje letniki (1789–1792) revije *Philosophisches Magazin* so bili ponatisnjeni v faksimili v zbirki *Aeta Kantiana*, let. 63, Bruxelles, 1968. – Polemiko med Eberhardom in Katom je skrbno preučil H. J. de Vleeschauwer, *La Déduction transcendentale dans l'oeuvre de Kant*, 3. zv., Anvers - Pariz - 'S Garvenhage, 1937, str. 385–443. V celoti ji je posvečeno tudi nedavno delo Manfreda Gawline *Das Medusenhaupt der Kritik*, de Gruyter, Berlin - New York, 1996.

² *Über eine Entdeckung, nach der alle neue Kritik der reine Vernunft durch eine ältere entbehrlich gemacht werden sollte* [*O odkritju glede na katerega bi bila vsaka nova Kritika čistega uma odveč zaradi starejše*] (1790), Ak VIII, 187–251 (*Ak napotuje na izdajo Gesammelte Schriften, herausgegeben von der Königlich Preussische Akademie der Wissenschaften*, Berlin, 1902 sq., ponovna izdaja in nadaljevanje pri de Gruyter, Berlin 1968 sq. V francoščini izšlo pod naslovom *Réponse à Eberhard* v prevodu Rogera Kempfa, Vrin, Pariz 1959 in v prevodu Alexandra J. L. Delamarra v *Oeuvres philosophique*, 2. zv, Bibliothèque de la Pléiade, Gallimard, Pariz 1985. Nov prevod Jocelyn Benoist s spremno filozofsko študijo je v pripravi pri Librairie Vrin. [Prevod J. Benoist je medtem izšel z naslovom Emmanuel Kant, *Réponse à Eberhard*, z znanstvenim aparatom in obširno uvodno študijo prevajalke »Les limites de l'ontologie et le sujet critique«, Vrin, Pariz 1999, op. ur.]

lahko bila prava apologija Leibniza v nasprotju z njegovimi privrženci, ki so ga skušali povečati s hvalnicami, ki pa mu nikakor niso v čast« (*Ak VIII*, 250).

Matematika je v tej kontroverzi na obeh straneh igrala vlogo obvezne reference, kot da bi iz izvora njenih pojmov, iz narave njenih metod in značaja njenih predmetov izhajal kriterij presoje med tezami dogmatizma in kritičnimi določbami transcendentalnega idealizma. Za Eberharda »enako gotovo obstaja metafizika kakor obstaja matematika«³ v tem smislu, da ena in druga podobno in z isto legitimnostjo izrekata sintetične sodbe *a priori* in s čistimi pojmi neodvisno od tega, koliko figurativnega (*bildlich*) in subjektivnega je v naših predstavah. Da ni drugega zora razen empiričnega (*ibid.*, II. zv., 1, str. 88) ima za nasprotje, da »ni drugih sintetičnih propozicij *a priori* razen pojmovnih« (str. 91): razum se tako znajde pred obetavnimi perspektivami, ki se odpirajo v ontologijo, opogumljeno z matematiko⁴.

Za Eberharda je bila torej taktična prednost, da je v službo svojega podjetja⁵ nanovačil same matematike, ali, če povemo tako, kot je brez pretirane prijaznosti formuliral Kant, da bi se Eberhardovim pisarijam dalo nekaj prestiža zahvaljujoč pomoči, ki so jo prispevala druga peresa⁶. Od tod v *Philosophisches Magazin* objava Klügelovega⁷ spisa o *Načelih čiste mehanike* (I, 4 in II, 1,

³ *Philosophisches Magazin*, III. zv., 1, str. 110. Poslej citirano kot *PM* z navedbo zvezka in številke (*Stück*) v letniku.

⁴ Pojem *figurativnega (bildlich)* igra bistveno vlogo v kritiki, s katero se Eberhard protivi *Transcendentalni estetiki* in s tem tudi omejitvam, ki jih je Kritika postavila dogmatski ontologiji. Eberhard meša intuitivno in figurativno (*PM* II, 1, str. 81) in čisti zor s »splošno podobo« (str. 84), ki pa predstavlja neko nemožnost, tako da se »temelj resnice in gotovosti ne more nahajati v figurativnem na strani subjekta, temveč ga je treba iskati v intelegibilnem, v razumskem pojmu temeljev podobe... Da temeljni resnice v geometriji niso *figurativno in subjektivno* njenih pojmov, temveč tisto, kar je v njih *objektivnega*: potemtakem obstajajo resnične *sintetične* sodbe, ki temeljev svoje resnice nimajo v figurativnih značilnostih, – sintetične sodbe *čistega* razuma so možne in so lahko apodiktično gotove, – resnične stvari, stvari, ki niso pojavi, stvari na sebi so spoznatne in celo spoznatne *končnemu* razumu glede na njihove splošne določitve, – o njih so možne univerzalne sintetične sodbe uma, se pravi sodbe, katerih predikati so atributi subjekta, lahko so apodiktično gotove, kajti temeljni resnice in same apodiktične gotovosti geometričnih načel niso v *figurativnem in subjektivnem* pojmov, marveč v tistem, kar je v njih *ne-figurativno objektivnega*« (*ibid.*, str. 91–92).

⁵ Nasploš so štirje zvezki *Philosophisches Magazina* namenili veliko prostora temam iz filozofije matematike, ki ji je Kantovo delo omogočilo, da na široko definira svoje področje: šest člankov je zadevalo *Transcendentalno estetiko*, prostor in čas; trije so se nanašali na razliko med čutnim in razumskim spoznanjem: enajst jih je obravnavalo razločevanje sinetičnih in analitičnih sodb, geometrijskih dokazov in tej znanosti lastne evidence. Sedem člankov, ki so jih napisali Klügel, Kästner in Bendavid, je zavzemalo posebno mesto, glede na to, da so izhajali bolj iz internega preučevanja temeljev in metod matematike.

⁶ Pismo Johannu Schultzju, 16. avgust 1790, *Ak XI*, 200.

⁷ Georg Simon Klügel je bil Kästnerjev učenec v Göttingenu in je na njegovo pobudo

1789) in trije Kästnerjevi članki: *Kaj pomeni možno v Evklidovi geometriji?, O matematičnem pojmu prostora, O geometrijskih aksiomih* (II, 1, 1789)⁸.

Mož, ki ga je Kant z nekoliko nepristnim spoštovanjem imenoval za »nestorja nemških matematikov filozofov«⁹, v zgodovino matematike ni prispeval izvirnih odkritij. Toda širina njegove matematične izobrazbe, njegova slava velikega profesorja, vpliv njegovih priročnikov, zaradi katerih je nemški jezik lahko dosegel strogo in popolno matematično izražanje (nekaj podobnega kot je storil za filozofijo Wolf), vse to je neizpodbitno dajalo avtoriteto, ki je lahko služila Eberhardovim načrtom. Tembolj, ker je bil Kästner – avtor lepega *Predgovora* k Raspejevi izdaji Leibnizovih *Zbranih del* (1765) – tudi pozoren in preudaren ohranjevalec Leibnizove dediščine¹⁰. Brez dvoma je Kantu zaupal svojo zbežnost spričo opuščanja zahtev po strogosti, ki je bilo značilno za »eklekticism«, ki je sledil propadu wolfovske filozofije, in poklon, ki ga je naredil avtorju *Kritike*, ker je »pospešil ozaveščenje o tej plitvosti in filozofe pripeljal nazaj k delu razuma in koherenci mišljenja«, bi lahko vzeli prav v tistem času za implicitno neodobravanje Eberhardovih¹¹ spletkarjenj, toda ti pogledi so ostali zasebni. Drugače pa je njegovo reklo ostalo. »O tem še vedno mislim kot sta me naučila misliti Leibniz in Wolf« (PM, *ibid.*, 419).

Kästner pa se je vendarle skušal držati zunaj filozofskih disputov, ki v njegovih očeh niso bili nič drugega, kot prerekanja o besedah (PM, *ibid.*, 426, v zvezi z Leibnizom in Lockom). Gotovost¹² je našel edino na področju same matematike in samo o tem bi morala teči razprava v treh člankih, kjer zagotovo ni mislil vzeti na svoj račun celotne polemike, ki jo je vodil Eberhard.

Kant je tako lahko v svoj prid izkoristil ta filozofski zadržek človeka stroke, ki se ni hotel spuščati na področje zunaj svoje kompetence. Šlo je tudi za

obranil tezo o poskusih dokaza postulata o vzporednicah. Bil je profesor v Helmstedtu in potem v Halleju in je znan predvsem po svojem velikem *Matematičnem slovarju* (*Mathematisches Wörterbuch oder Erklärung der Begriffe, Lehrsätze und Methoden der Mathematik*, v treh zvezkih, Leipzig, 1803–1808).

⁸ Kästner je objavil neki drug članek v *Philosophisches Magazin* v 4. zv. (1792), ki se je nanašal na uporabo tehničnih izrazov zlasti v matematiki (*Über Kunstwörter, besonders in der Mathematik*). – Abraham Gotthelf Kästner je bil rojen v Leipzigu 27. septembra 1719 in umrl v Göttingenu 20. junija 1800. Za profesorja na univerzi v Göttingenu je bil imenovan 1756 leta in lahko ga štejemo za začetnika velike matematične tradicije, katere središče je postala ta univerza. Njegov učenec na univerzi je bil Gauss. Kästnerjevo mesto v zgodovini matematike je povezano predvsem z njegovim zanimanjem za problem vzporednic in z vplivom njegovih priročnikov, ki so bili zbrani v štirih zvezkih *Mathematische Anfangsgründe*.

⁹ Pismo Kästnerju, 5. avgust 1790, Ak XI, 186.

¹⁰ Cf. M.-A. Sinaceur, »Philosophie et Mathématiques: A. G. Kästner et G. W. Leibniz«, v: *Akten des II. Int. Leibniz-Kongress 1972*, II. zv., Wiesbaden 1974.

¹¹ Pismo Kantu, 2. oktober 1790, Ak XI, 213.

¹² Pismo Kantu, Ak XI, 213.

to, da se poudari nasprotno mnenje: *Kritika* je lahko le odprta za to, da matematik tako rekoč sebi navkljub prispeva zanjo nekakšno ne vnaprej premišljeno presežno potrditev, sama pa mu lahko v povračilo ponudi ustrežnejši besednjak Vsekakor se je Kästner zelo motil, če je mislil, da bo lahko prispeval matematično podkrepitev stvari dogmatizma¹³.

Kant si je sam pridržal odgovor na glavni argument Eberhardovega čelnega napada, kakor je bil razvit v prvih treh številkah v *Philosophisches Magazin*. V nadaljevanju je poveril zvestemu Johannu Schultzu skrb, da je recenziral druge članke, objavljene v naslednjih številkah; njegove ocene bi morale iziti v *Allgemeine Literatur-Zeitungu*, ki ga je ustanovil Christian Gottfried Schütz v Jeni 1785 z namenom obrambe in slavljenja kritične filozofije. Kant je poskrbel za to, da je napisal svoja razmišljanja, ki so Schultzu dajala nit njegovega članka, v katerem je recenziral prvi dve številki drugega letnika *Philosophisches Magazina*¹⁴. V zvezi s tremi Kästnerjevimi prispevki mu je Kant ločeno poslal svoje pripombe in ga tokrat prosil, da jih kot take vključi v svojo recenzijo¹⁵, kar se je tudi zgodilo. Bralci *Allgemeine Literatur-Zeitunga* seveda niso vedeli, da berejo dejansko Kantov spis; kar zadeva pripombe h Kästnerju, je bilo treba čakati na prvo Diltheyevo objavo leta 1889 (*Archiv für Geschichte der Philosophie*, II, str. 79–90), preden so bile nato ponatisnjene v XX. zvezku Akademie Ausgabe (str. 410–423), kjer je bilo njihovo besedilo objavljeno skupaj tistim, ki ga je dejansko objavil Schultz leta 1790¹⁶. V nadaljevanju je objavljen prevod tega dokumenta, kjer je bilo mogoče Schultzejevo verzijo priložnostno uporabiti za razjasnitev slovnične zapletenosti nekaterih Kantovih stavkov, ki je očitno svoj osnutek sestavil v naglici in ne da bi skrbel za eleganco.

Dva bistvena problema sta pritegnila Kantovo pozornost: definicija *možnega* v geometriji s pomočjo konstrukcije in karakterizacija matematične *neskončnosti*, aplicirana na *prostor*. K tej drugi točki prispeva odločilno pojasnitev k metafizični razlagi pojma prostora v *Transcendentalni estetiki* in posebej formuli (ki je lastna drugi izdaji 1787), po kateri je »prostor predstavljen ko neskončna dana velikost«¹⁷: s tem ko precizira razloček med čisto metafizičnim pomenom prostora in njegovo geometrijsko uporabo in podčrtuje bis-

¹³ Cf. pismo Johannu Schultzu, 2. avgust 1790, *Ak XI*, 184.

¹⁴ Cf. Kantovo pismo Schultzu z dne 29. junija 1790, *Ak XI*, 183.

¹⁵ Pismo z dne 2. avgusta 1790, *Ak XI*, 184.

¹⁶ Ugotovili so, da je Schultz zvesto povzel Kantove opombe. Zadovoljil se je s tem, da je popravil nekatere nekoliko nerodne slovnične konstrukcije. Kantovemu gradivu pa je vendarle dodal odlomek o teoriji vzporednic (*Ak XX*, 421–422): Kant ni bil zelo zadovoljen s pobudo, ki se mu je zdela neprimerna, kakor priča njegovo pismo Schultzu z dne 16. avgusta 1790 (*Ak XI*, 200).

¹⁷ Cf. I. Kant, *Kritika čistega uma*, B 40, (prev. Z. Kobe), *Analecta*, Ljubljana 2001.

tveno subjektivni značaj prvega, se Kant izogne nesmislu, da bi v matematičnih terminih interpretirali formulo, katere naloga je, prav narobe, da razvidno predoči dostop do neskončnosti, ki ga geometrijski pojmi prostora predpostavljajo in ki ravno zato načeloma uhajajo njihovi določitvi. [...]

V zvezi s prvim vprašanje je Kästner trdil, da je možno v geometrijskem smislu to, kar je mogoče smiselno narediti (*machen*) v skladu z zahtevami (*Forderungen, Aitëmata*), ki pokrivajo »vse kar Evklid dopušča kot možno, ne da bi dokazal, da je možno« (PM, II, 1, 391–392). V geometriji udejanjanje zagotavlja realnost tistega, kar je mišljeno, s tem pa neposredno pokaže njegovo neprotislovnost. Razume se, da tega geometrijskega »delanja« [faire] ne smemo mešati s čutnim risanjem likov: to je operacije, ki se dovrši v razumu (*im Verstande*). Tako označena možnost je »možnost za razum« in ne »sposobnost za prikaz (*Darstellung*) čutne podobe«, saj imajo narisani liki sami zgolj pomožno vlogo. V tem smislu mora biti možno skrbno razločevano od šibke modalitete tistega, kar lahko biva ali pa ne biva (*ibid.*, 401): zategadelj sta v geometriji misliti in delati eno, kar je demonstrativno možno, je »nujno možno«, in ker je biti realen biti v razumu, je vse kar je možno, za geometra realno (*ibid.*, 400).

Odgovor na vprašanje, ali je ta neposreden dostop do možnega samo privilegij geometrije, pušča Kästner raje odprt: če gre v skladu s primerom, ki ni izbran po naključju, za definicijo absolutno popolnega bitja, je vse, kar je mogoče formulirati, zahteva, s katero se mora uskladiti dokaz o možnosti tega Bitja, da bi bilo primerljivo evklidovski evidenci: »Evklid bi od Wolfa zahteval, da naredi (*machen*) najpopolnejše bitje. In sicer ravno v tistem pomenu besede, v katerem je Evklid naredil ikozaeder, v razumu; ne pa naj *ustvari* (*schaffen*) *zunaj sebe* najpopolnejše Bitje, kajti tudi ikozaedru ni treba biti zunaj razuma« (*ibid.*, 402).

Kant je verjel, da je mogoče Kästnerjev »narediti« prevesti v »konstrukcijo« v tistem smislu, v katerem *Kritika* izjavlja, da matematično spoznanje poteka s konstrukcijo pojmov in ne s pojmi samimi. Konstrukcija je opis (*Beschreibung*), ki je *a priori* proizveden z upodobitveno močjo (*Ak XX*, 417¹⁸), s čimer je možnost predmeta neposredno preizkušena in ne diksurzivno izpeljana. Zaradi tega lahko edino zor zagotavlja objektivno realnost nekega pojma, če pod zorom ne razumemo videnja (*Sehen*), ampak »predstavo posameznega, kolikor le-to ni zgolj mišljeno, temveč je dano za mišljenje« (*ibid.*, 413). Kant od logične možnosti pojma (njegove neprotislovnosti) razločuje realno možnost predmeta, ki razen tega zahteva skladje s »pogoji konstrukcije«, se pravi

¹⁸ Cf. *Kritika čistega uma*, B 155, opomba; slov. prev (Z. Kobeta) v: *Filozofija skozi psihoanalizo VII*, Analecta, Ljubljana 1993.

njeno ujemanje z zunajpojmovnimi strukturami čistega zora (če gre za matematični predmet) ali izkustva (za predmet naravoslovja) (*Ak* XX, 416)¹⁹.

Takoj opazimo *preместitev*, ki jo doživijo pri Kantu Kästnerjeve analize, da bi bile kompatibilne s *Kritiko*: göttingenski matematik postavlja nasproti čutni upodobitvi operacijo samega razuma, ki, kot se bo reklo, pravilno razmišlja o nenatančnih likih: »Pri tem nikoli ne razmišljajo izhajajoč iz podobe, temveč izhajajoč iz tega, kar razum misli s (*bei*) podobo« (*PM*, II, 419). Toda to, kar je Kästner pripisoval samo razumu, je Kant po svoje redefiniral kot pravilo, s katerim razum določa upodobitveno moč tako, da omogoči *a priori*no ustreznje zora pojmu.

Drugače pa neprotislovnost po Kästnerju v vseh primerih zadošča za karakterizacijo možnega kot takega; če že obstaja razloček, potem med šibkim pomenom – tem kar lahko biva ali ne biva – in močnim pomenom, ki ga razvidno predoči geometrija: tem kar ne more ne biti, brž ko to realizira razum tako, da naredi razvidno možnost, ki jo izreka postulat ali pa je deducirana v konstrukciji problemov. Po Kantu je neprotislovnost zgolj negativni pogoj možnosti gleda na logično formo; v transcendentalnem smislu je možno to, kar se ujema ne z diskurzivno formo razumskih operacij, temveč s formalnimi pogoji zora, ki zagotavljajo odnos do možnega predmeta kot predmeta možnega izkustva²⁰.

Ozadje razhajanja je to, da za kantovstvo ni ničesar, kar bi bilo manj sprejemljivo kot je Kästnerjevo pojmovanje, po katerem je »Geometrija svet za razum«, svet pojmov in resnic, o katerih bi bilo skoraj mogoče reči pred Bolzanom, da so »na sebi«, in ki eksistirajo pred njihovim odkritjem (*PM*, II, 400). »Narediti v razumu« tako ne pomeni nič drugega kot raziskati nujnost, ki je temu svetu notranja. Izhodišče tega raziskovanja pa so bile predvsem aksiomske možnosti, utemeljene na jasnih, vendar ne razločnih (*deutliche*) pojmi, za katere je jamčil njihov čutni prikaz (*ibid.*, 421). Takšna je »Geometrija za ljudi« (430), ki se razvija tako, da kar napreduje (*weiter vorwärts gehen*, 395–6), kot je dobro opazil Leibniz²¹. Pojem premice je za Kästnerja model teh zgolj jasnih pojmov: dokler bo ostal takšen, ne bo mogoče dokazati

¹⁹ *Kritika čistega uma*, B 267 sq. V osnovi je možnost v pozitivnem smislu vedno možnost izkustva; s transcendentalnega vidika zahteva formalno možnost matematičnega pojma poleg možnosti konstrukcije v zoru še referenco na možni predmet odgovarjajočega izkustva (B271). Prim. jasno razlago Gottfrieda Martina, »Das geradelinige Zweieck, ein offener Widerspruch in der *Kritik der reinen Vernunft*«, v: *Tradition und Kritik*, Festschrift für R. Zochner, Stuttgart 1967, str. 229–235.

²⁰ *Kritika čistega uma*, B 267–268.

²¹ Kästner se sklicuje na *Nouveaux Essais*, 4. knjiga, 12. pogl.: »Geometrije (mislim na demonstrativno vedo) sploh ne bi imeli, če Stari nikakor ne bi hoteli napredovati, preden bi dokazali aksiome, ki so jih bili morali uporabljati«.

Evklidovega postulata. Mogoče si je tudi zamisliti, »da bi šli v geometriji *bolj nazaj* (*weiter rückwärts gehen*), kot je šel Evklid (395): to bi pomenilo, da bi s tem, ko bi pojme naredili razločne, dokazali aksiome ali postulate, v katerih nastopajo (422). Geometrijo, ki bi jo dovršil neki duh, ki bi znal vse definirati in narediti vse pojme razločne, si je mogoče zamisliti le po analogiji: glede na našo bi bila kot Newtonova predstava mavrice v primerjavi s predstavo otroka, ki vidi, kako se »kraka« mavrice dvigata s tal, ali kot če bi primerjali razmerja tresljajev, ki jih je izračunal Euler, z zaznavo harmonij mladega dekleta (!), ki igra na klavir²². V nekem smislu je »naša geometrija v božjem razumu samo na tisti način, na katerega so v njem naši splošni pojmi, kakor sem to razložil drugje.«²³.

Pri Kantu teorija modalnosti radikalno prelomi z vsako koncepcijo nasebnega sveta možnosti, ki je zavržena z iluzijo intelegibilnega univerzuma²⁴. Ta prelom postane učinkovit, ko se pokaže neka forma zora, ki ni niti podobna, kot je napačno domneval Eberhard, niti diskurzivni koncept²⁵. In prav z vračanjem k tej formi zora, ki je izvorno dan v konstituciji subjektivnosti, bo mogoče osmisliti metafizično danost aktualne neskončnosti čiste prostorsko-sti.

Tu se ponovno srečujemo s tem, da Kant, s tem ko v svoj prid prevzema

²² Kästner uporablja slednjo primerjavo tudi za pojasnitev zmedene zaznave sestavljenih predmetov v svojem *Predgovoru* k Leibnizovim *Oeuvres Philosophiques*, ki jih je izdal Raspe 1765, str. IV.

²³ Kästner se tu sklicuje na njegove *Betrachtungen über die Art wie allgemeine Begriffe im göttlichen Verstande sind*, v *Einige Vorlesungen in der königlichen deutschen Gesellschaft zu Göttingen erhalten*, Altenburg 1768, str. 13–24.

²⁴ Cf. Ingetrud Pape, *Tradition und Transformation der Modalität*, Erster Band: *Möglichkeit – Unmöglichkeit*, Hamburg 1966, str. 216 sq. in posebej str. 218. Avtorica upravičeno zapiše: »Pri nobeni drugi skupini kategorij ni opustitev tradicionalne metafizike tako občutna kot pri kategoriji modalnosti« (str. 217).

²⁵ Kant je včasih zaradi polemičnih potreb priredil svoje teze, da bi tako lažje osamili svojega nasprotnika. V drugih okoliščinah pa je ravnal povsem drugače. Pred Kästnerjem je že njegov lastni učitelj v matematiki Christian August Hausen branil njegovi precej podobno koncepcijo, poudarjajoč nasprotje med »določeno intelektualno konstrukcijo« in »aktualno konstrukcijo« strogo vzeto nenatančnih čutnih likov (*Elementa Matheseos*, Pars I, str. 86 A, 1734, citiral Kant v *Metaphysik der Sitten. Rechtslehre*, Predgovor, Ak VI, 208 opomba). Kant se, ko citira besedilo, brani pred neprimerno primerjavo tako označene konstrukcije z njegovo lastno; vsa razlika je v resnici v naslednjem, in to je bistveno: Hausen je prezrl možnost čistega zora, in to, da je tak zor prostor (»Vsakomur prepuščam, da presodi, ali bi besede: *intellectualis quaedam constructio* [določena intelektualna konstrukcija] lahko proizvedle misel o *prikazu danega pojma v zoru a priori*, s čemer bi bila filozofija naenkrat čisto določeno ločena od matematike«, *ibid.*). Če Kantov trenutni namen ne bi bil, da pridobi na svojo stran avtoriteto »Nestorja matematikov filozofov«, bi si lahko (in v resnici si bi bil moral) priznati, da je v enakem nasprotju s Kästnerjem kakor s Hausenom in iz istega razloga.

Kästnerjevo pozicijo, sicer na odločilen način pojasni *Transcendentalno esteti-ko*, vendar tudi tokrat za ceno neke reinterpreteracije, zaradi katere postane nauk göttingenskega profesorja, ki je imel vsaj to zaslugo, da je popolnoma jasno izrazil obče razumevanje matematikov tedanje dobe, neprepoznaven. Zanj je pojem geometričnega prostora *abstrahiran* iz čutne predstave (*PM*, II, 405), tako da geometrijski pojmi nikoli ne določajo drugega kot omejen, končen prostor (*ibid.*, 407). Neskončnost je torej sprejemljiva samo v pomenu, ki so ji ga dali Stari, kot možnost, da se potisne meje likov tako daleč, kolikor se zdi nujno (*ibid.*, 407–408). »Vzporedni premici se stikata v neskončnosti« ne pomeni ničesar drugega kot »nikoli se ne srečata« (414) v prostoru, v katerem je vedno mogoče kar naprej napredovati (*weiter und weiter fortgehen*, 418). Nova uporaba pojma neskončnosti kot različnega od pojma *neomejenosti* (ali od pojma *nedoločene dolžine*) ni sprejemljiva (408), kar je brez dvoma aluzija na teorijo neskončnosti, ki jo je razvil Johann Schultz²⁶. Navsezadnje »temelj resnice in gotovosti ni v tem, kar je v vsebini pojma upodobljeno, temveč v tistem, kar je v njegovi vsebini intelegibilno, torej v razumskem pojmu temeljev podobe« (419); ta trditev, ki zaznamuje Kästnerjevo strinjanje z Eberhardom, tudi pojasnjuje, v kakšnem smislu sam Kästner sprejema tekst newtonskega matematika Raphsona, ki ga navaja: ker je pravi pojem neskončnosti pojem nedokončanosti, se nikoli ne nahaja dejansko v obstoječih stvareh, temveč samo v mislečem subjektu (*a parte cogitantis*) (418).

Cilj Kantove replike je narediti Kästnerjevo tezo sprejemljivo skladno s pogojnimi določili *delitve* med metafiziko in geometrijo, ki omogoča spravo med končnim značajem izvedenih in konstruiranih geometričnih prostorov (kjer »je prostor predstavljen kot predmet«) in neskončnostjo, ki je subjektivno dana v metafizični predstavi edinega vseobsegajočega prostora, idealne forme čutne receptivnosti. Geometrov prostor je torej predmet izvedene predstave, ki vedno temelji, ne da bi ga tematizirala, na izvornem zoru. Končni prostori, ki so objektivno zamejeni s konstrukcijami geometrov, so dejansko *deli* neke *celote*, ki je en sam prostor, čigar predstava je posamična, se pravi neki zor; razen tega pa se potencialna neskončnost, ki jo implicirajo geometrijske operacije, ki izhajajo iz *napredka zora*, vpisuje v izvorno, subjektivno predstavo aktualne neskončnosti na strani subjekta (*a parte cogitantis*). Pri tem pa metafizika, ki ne konstruira svojih pojmov niti svojih idej, z izvorno predstavo neskončnega prostora, ki ne more biti dan z nobeno konstrukcijo, pris-

²⁶ Kar Kant tudi sicer sugerira, pismo Schultz u z dne 2. avgust 1790 (*Ak XI* 184). Johann Schultz je avtor dela *Versuch einer genauen Theorie des Unendlichen*, Königsberg-Leipzig 1788; v njem pripominja, da se aksiom neenakosti celote in dela ne aplicira na neskončne velikosti in da je mogoče definirati med sabo neenake neskončnosti (cf. Moritz Cantor, *Vorlesungen über Geschichte der Mathematik*, IV. zvezek, 1908, str 658 sq.).

peva temelj vseh možnih geometrijskih konstrukcij: v tem je smisel idealnosti prostora.

S tem ko se v definiciji neskončne velikosti sklicuje na razmerje celotadel, vztraja Kant pri temeljni tezi *Transcendentalne estetike*. Ta teza se seveda ne more skladati z nobeno teorijo, ki izpeljuje prostor z abstrakcijo iz čutnega, in ki zaradi tega med končnimi prostori, ki jih je mogoče upodobiti, in med pojmom enega samega neskončnega prostora ne more prepoznati drugega odnosa kot logično podrejenost vrst rodu (PMII, 1, 409). Za Kästnerja (kakor tudi za Eberharda) med empirično podobo in abstraktnim pojmom ni prostora za tisto, kar je v srcu kantovskega odkritja: da ima zor formo²⁷. Samo skozi to formo in v njej je mogoče govoriti o neki dani neskončnosti, ki se ne nahaja v objektivni določitvi: »objektivno dan prostor je vedno *končen*« (Ak XX, 420), saj ga je mogoče doseči samo prek konstrukcije, ki ga podreja pojmu, da bi iz njega napravila *formalni zor*. Metafizično izvoren prostor je subjektivno dan. Z nenavadnim obratom branja Raphsonovega navedka lahko Kant tu prepozna neki smisel, ki ga Kästner v njem ne bi mogel nikoli najti: »*a parte cogitantis*« naj bi pomenilo ne manj ne več kakor »v čisti formi čutnega načina predstave subjekta kot zora *a priori*« (*ibid.*, 421).

Potemtakem je pojem *forme zora* tisti, ki združuje oba glavna dela Kantovega odgovora Kästnerju in mu daje koherentnost. Obenem pa je tudi zaradi tega pojma iluzoren poskus sprave njunih tez. Kant ne more predlagati pogojev zanjo razen za ceno *prevoda* Kästnerjevih lastnih formul, ki je dejansko *zamenjava*: to pa je tisto, kar imenujemo tudi *rekonstrukcija*.

Prevedel V. L.

²⁷ Nerazumevanje te točke opredeljuje dovršen del Eberhardove polemike. Njemu se dejansko »čisti zor ali splošna podoba prostora zdita himeri« (PM II, 1, 88). Če obstaja zgolj partikularna podoba, potem podoba neke stvari tej ne more ločevati njenih mej, kajti »meje njenega prostora pripadajo individualnosti prostorske stvari«: od tod izhaja, da je torej »figurativni pojem ali zor neskončnega prostora absolutno nemožen«. Možen ostane torej samo en pojem: »Če naj bo možen pojem prostora brez mej, mora biti to nefigurativni pojem: razumski pojem, pojem, ki vsebuje samo splošna določila poslednjih temeljev podobe prostora. Toda potem se podobe prostora nanašajo na ta splošni pojem prostora ne kot deli do njihove celote, ampak kot nižji pojmi do višjega pojma, ki je v njih določen z ozirom na svojo veličino, svoje lastnosti in relacije, svojo materijo, svojo barvo, itd.« (str. 84–86). Bolj odločno ni mogoče obrniti hrbta nauku *Transcendentalne estetike*. Iz tega tudi vidimo, da se Eberhard stežka sklicuje na Leibniza.